

NASIBA JO'RAQULOVA,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, PhD

HURRIYAT ORZUSIDA YUKSALGAN OBRAZ

Annotatsiya. Ma'lumki, yurtimizda mustamlakachilik siyosati millatning qadriyatlari, ma'naviy qiyofasi hamda axloqiy me'yorlariga ta'sir o'tkazish orqali olib borilgan. Albatta, bu yo'lda eng asosiy qadam badiiy adabiyotni to'la ijtimoiylashtirish, xalqni tarixiy haqiqatlardan mosuvo qilish edi. Shu bois XX asr adabiyotida siyosiy tuzum ta'siri bir qadar aks etgan, biroq hurriyat ilinjida yashab, o'z vijdoniga qarshi bormagan shoirlar ham yetarliki, bu davr she'riyatining bor bo'y-basti ular orqali belgilanadi. Er, eran obrazi mana shu turkum ijodkorlar baytlarida erk himoyachisi, el-yurt xaloskori, avlodlar posboni o'laroq tasvirlandi. Xossatan, turkiylar nomi er, eran timsoli bilan tasavvur qilindiki, bu ham o'ziga xos tamoyillardan biri edi. Maqolada obrazning davr va tafakkur doirasidagi ahamiyati hamda badiiy an'anaga izdoshlik masalalari tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: obraz, davr, siyosiy tuzum, turkiylar, er, eran, she'riyat, kishan, ozodlik, najot, tahlila.

Annotation. It is known that in our history, colonial policy was carried out through influencing the nation's values, spiritual identity, and moral standards. Naturally, the most important step in this process was the full socialization of language and literature, as well as depriving the people of access to historical truth. Therefore, in 20th-century literature, the influence of the political regime is to some extent reflected; however, there were also poets who lived in pursuit of freedom and did not act against their conscience, and the overall character of the poetry of this period is largely defined through them. The figure of "er, eran" in the verses of such creators is depicted as a defender of freedom, a savior of the people, and a guardian of future generations. In particular, the Turks were associated with the figure of "er, eran," which can also be considered a distinctive feature of this figure. The article analyzes the significance of this figure within the framework of its era and way of thinking, as well as its similarities to historical expression.

Key words: figure, era, political regime, Turks, er, eran, poetry, chains, freedom, salvation, danger.

Adabiyotimiz tarixida obrazlar nihoyatda ko'p. Ularning asosiylari tariqatda ma'lum bir hol vodiysidagi yo'lchi maqomini anglatib, aksariyat nomlar arab va fors-tojik tilidan o'zlashgan. Zohid, darvesh, qalandar, oshiq, ma'shuq, faqir, rind, soqiy, orif singari obrazlar adabiyotimiz takomilida eng asosiy o'rnlarni egalladi, biroq XX asrga kelib, ularning hech biri badiiyatdagi maqomini saqlab qolmadi, tarixiy romanlar yoki ba'zi namunalarda o'tmish davr ruhiyatini anglatish uchun eslab ketildi xolos. Er, eran obrazi esa bu borada uzluksiz taraqqiyot yo'lini bosib o'tdi va har bir janr namunalarda o'ziga xos talqinda aks ettirildi. Ayniqsa, erlarning ustozligi bu davrga kelib, el-u yurtga ozodlik yo'lini ko'rsatishi bilan belgilandi. Ijodkorlar millat hurligi yo'lida erlardan umid qilishdi, xalq o'g'lonlarining er yetib, yurtni mustaqil qilishiga ishonch bildirishdi. Xususan, Abdulhamid Cho'lpon she'riyatida mana shu mazmunni yaqqol kuzatish mumkin:

*Keng, erkin, hur Mojariston,
Yovlarning kirishi bilan,
Bo'ldi bir qaro zindon,
O'tirdi taxtga shayton...
Undagi mazlumlar, bechora –
Kambag'al xalq uchun yong'on
Qahramon Erlarni... oh, ana, bir qara,
"Hokimlar" oldida turg'on... [Cho'lpon, 2016, 43-b.]*

"Hukm kunida" she'ri istibdod boshlangan o'lkada yurtini qo'riqlab, yovga taslim bo'lishni istamagan jasur o'g'lonlarning qatl jarayoni haqida so'zlaydi. Qahramon erlar o'lim qarshisida, ammo boshlari tik. Cho'lpon ijodida erk va ozodlik hissi eng oliy murod sifatida ko'rilsa, qo'rqqanlik illati beayov tanqid qilinadi. Shoir yuraksiz kimsalar bilan murosa qilolmaydi, u tasvirlagan erlarni esa ajal ham qo'rqitilmagan:

*Hokimlar oldida turg'on,
Yuzlari qayg'uli, ma'yus...
O'ylama, "o'limdan qo'rqqan"
O'ylama, so'ylama, tek, sust.
Ular hech qo'rqqanlar o'limdan,
Ularga yashamak, o'lmak –
Eng oddiy bir narsa... yo'lindan
Nomusdir, jinoyat – qaytmoq!
Nomusdir! [Cho'lpon, 2016, 43-b.]*

She'r Mojaristondagi voqealar haqida. Bu davlat hozirgi Vengriya bo'lib, ma'lumotlarga ko'ra, usmonli turk hukmdori Sulton Sulaymonga 40 yil qarshilik qilgan. Mojaristonning keyingi taqdiri qayg'uli, davlat asrlar davomida istibdod zulmida bo'lgan. Avval usmonli turklar, keyin Avstriya, Germaniya ixtiyorida edi. Cho'lponning she'rni Mojariston eliga bag'ishlab yozishida o'z yurtining dard-alamini ifodalash istagi bor. Hokimlar so'zining qo'shtirnoqqa olinishi kinoyaviy mazmunda bo'lib, aslida millat o'z-o'ziga rahbar bo'lishi lozimligi, tashqaridan kelgan to'ralarning esa bu nomga noloyiqligi ifoda qilingan. O'limga yuzlangan erlar nega mahzun, hokimlardan hayiqqani uchunmi yoki ajal oldidagi qo'rquvmi? Shoir bunday jur'atsizlikka rozi emas. Erlarni ma'yus qilgan, boshini yerga eggan ikki narsa bor. Birinchisi, xalqini qutqarolmagani, ikkinchisi esa ular ko'zlagan muddaoga eltuvchi yorug' izlarning yo'qligi:

*Mahzundir... Ma'yusdir...
Qayg'uli... yuzlari,
Negakim bayroqlar tushdi,
Bo'sh qoldi orqada muqaddas izlari...
Hokimlik "oltin"ga ko'chdi. [Cho'lpon, 2016, 43-b.]*

Er o'z xalqi uchun, el xoh to'kis bo'lsin va yoki qashshoq, fidoyi edi, insonlarning farovonligi ular uchun kifoya qilardi. Millat himoyachilari har doim bo'lgan, unda nega erlar millatning jo'mardlari qolmadi, deb xayol qildi? Chunki mardlar xalq ko'z o'ngida o'ldirilmoqda, katta-kichik yuragiga qo'rquv solib hukm qilinmoqda. Dushmanga dadil qarshi turganlar, ularga qullik qilma-ganlar taqdiri mana shunday bo'ladi, degan hukm erlarni qayg'uga soladi. Ular-ku yo'lidan qayt-

madi, ammo erlar qatlini ko'rganlar qo'rquvga tushib, bor jur'atidan ayrilsa-chi, qahramonlar qayg'usining asl sababi mana shunda. Biroq Cho'lpon hurlikka intilish aslo to'xtamasligiga, botirlar ortida jasur avlod har doim borligiga umid bildiradi:

*Yuzlari qayg'uli, ko'zlari yoshlidir,
O'zlari qahramon, dadil.
Quramas o'limni – do'stlari saslidir,
Dunyoni titratar u el. [Cho'lpon, 2016, 43-b.]*

XX asrga kelib ijtimoiy tuzum va muhit o'zgardi. Istibdod va zulm, xo'rlik va kamsitish ochiq-oydin ko'rina boshladi. Shu bois zamon ziyolilari, avvalo, xalqning ma'naviy ozodligi haqida o'ylay boshladi. Boshqa til, o'zga e'tiqod, ayri qadriyat egalariga qaram bo'lish millatning ertasini barbod qilishi, xususan, qullik ildiz otib, ma'naviyat va ma'rifat ehtiyoji u yoqda tursin, o'zligidan uzilgan bir avlod paydo bo'lishi hech gap emas edi. Kelajakni ko'ra olgan Abdulhamid Cho'lpon millat erlarini ogohlikka chaqirdi, jonli namuna bo'lsin deb ozodlik uchun jon tikkan jadid haqida marsiya bitdi:

*Daryolar, to'lqinlar titrarkan, bir Er,
Zarbalar qahridan yiqilmish, qolmish.
Qutqarish yulduzi yo'qlikka kirmish,
Sening so'ng joningni yovlaring olmish. [Cho'lpon, 2016, 124-b.]*

Bu "Baljuvon" she'ri bo'lib, "o'zbek she'riyati tarixida mazmun-mohiyati jihatidan unga o'xshash yoki yaqin keladigan ikkinchi bir she'r yo'qdir" [Haqqul, 2019, 60-b.]¹. Marsiya 1921-yilning kuzida Buxoroga kelib, xalqni to'plab, Turkiston ozodligiga erishmoq uchun va'z o'qigan, hayotini xatarga qo'yib, milliy ozodlik harakatlari olib borgan ulug' qo'rboshi Anvar posho haqida. Anvar poshoning yozgan xatlaridan ma'lum bo'ladiki, 1922-yil fevral oyida qo'rboshi boshchiligida Dushanbe, Sho'rchi, Sariosiyo, Denov va Qabodiyondan bolsheviklar quvib chiqarilgan edi. Shu yilda sovet hokimiyati tomonidan taklif qilingan sulhga Anvar posho "Butun rus askarlari Turkiston tuprog'idan chiqib ketgandan so'ng sulh xususida gap bo'lishi mumkin" [Haqqul, 2019, 60-b.], deya javob beradi. Manbalarda keltirilishicha, Turkistonni ozod qilish uchun Anvar posho qat'iy reja asosida ish olib borgan va uning boshchiligida xalq hurriyatga yaqin kelgan. Lekin qo'rboshining 1922-yil 4-avgustda shahid bo'lishi millat ziyolilarini chuqur g'ussaga solgan:

*Berlin ko'chalari yigitning birin,
To'p-to'liq g'alvalar qo'yniga oldi.
Tiflis havolari bir najot Erin,
Qora qonga bo'yab yerlarga soldi.
Tarixning rangini ko'p qonlar bilan,
Qorartgan, toldurgan biroq Baljuvon
Eng so'nggi umidni qonga bo'yagan,
Oh qanday ug'ursiz zamonlar kelgan. [Cho'lpon, 2016, 124-b.]*

Umuman olganda, Cho'lpon xalq erkini erlar qaytarishi kerakligi haqida kuyunib yozdi. Er bor o'lkada millat hur yashashi, faqat ulargina vatan uchun jon bera olishi shoir she'rlarida aks etib turadi.

¹ Mazkur she'r atoqli adabiyotshunos Ibrohim Haqqul tomonidan maxsus o'rganilib, to'liq tahlil qilib berilgan.

XX asr adabiyotida er va yer nomlari yonma-yon kelib, muqoyasa qilingan o‘rinlar bor. Yer – zamin, insoniyatning barcha kirdikorlarini ko‘rib, sukunat va haybat bilan turgan borliq. Yer bu tuproq, oyog‘imiz ostida yastanib yotgan ota-bobolar xoki. “Qisasi Rabg‘uziy” kitobida insonning tuproqdan yaralish hikmati keltirilib, yerning tavozu’ bilan “Man qamug‘din zaifman, azoq oltin-daman, manda quvongu narsa yo‘q” [Rabg‘uziy, 1990, 17-b.] degani asos qilib keltiriladi. Demak, yer o‘zini malomat qilib, tavoze va hilmni odat qilgan. Zamin Odam (a.s.)ga jazo va tavba makoni qilib berildi. Shu bilan birgalikda, yer odamzodga gunohlardan forig‘ bo‘lish imkonini bergan maskandir. Insonning jonsiz vujudini ham faqat yer og‘rinmasdan o‘z bag‘riga oladi. Demak, ona zamin umid va imkoniyat manzili. Insonning ibtidosi-yu intihosi tuproqdir. Tariqat yo‘lboshchisi Xoja Bektoshi Valiy odamlarni to‘rt toifaga ajratib, eng baland maqomda bo‘lganlar – muhiblar-ga shunday ta’rif beradi: “To‘rtinchi toifa muhiblardir. Bular ahli haqiqatdir. Asli tuproqdandir. Tuproq taslimiyat va rizoni tamsil aylar. Bu jihatdan muhib ham taslimiyat va rizo ichida bo‘lishi lozim” [Xoja Bektosh, 2000, 12-b.]. Ulug‘ shayx muhiblarni ma’no guruhidan, deb aytadi. Inson hurligini orzu qilib yashagan Shavkat Rahmon nazarida erlar – asil yer:

*Erk qani
Er qani
Asil yer qani,
Zaharga qorilgan achchiq tillar bor.
Javr shuncha bo‘lur,
Sabr ham shuncha
Tomoqdan yuksalar yovuz bir nola.
Temir pardalarni vaqt surgunicha,
But odam qolmabdi bu uyda bolam. [Shavkat Rahmon, 2012, 327-b.]*

Erlar, eng avvalo, yurt himoyachisi, ya’ni o‘z tuprog‘ini dushmanga berib qo‘ymaydi. Ular-ning bor fazilati-yu hikmati el-yurti uchun xizmat qiladi. Odam hur bo‘lmagan joyda taraqqiyot ilgarilamasligi, erlar qo‘rqoq, ayollar kalabin va bolalar mute bo‘lib shakllanishi kundek ravshan, shu bois badiiy adabiyotda tasvir etilgan er ona tuprog‘ini jondek avaylaydi, unga begona izlar tushmasligi uchun umrini tikadi. Aytmoqchi bo‘lganimiz, erning asil yer deyilishi ularning shu vatan bilan bir tan-u bir jon ekanligiga ishoradir. Shavkat Rahmon yana bir she’rida tut daraxtini osmonni ko‘tarib turib, elni posbondek asrayotgan birodarlariga o‘xshatadi. Yurtning himoyasi tutlarga qolgan, chunki erlar yer ostida, bu olamda ularni topish mushkul:

*Voh, yerning tagida ham bobolar **Erdir**,
Shu lahza tig‘ misol ildizlarimga,
Taftlarini tirab tasalli berdi,
Ko‘zingni uzma deb yulduzlaringdan.
Endi men ham tutman, quvvat berar yer,
Shoxlarim gurkirab o‘sgan chog‘ida,
Yengilroq bo‘lsin deb, qiynalmasin deb,
Kallaklab turishar meni ghohida. [Shavkat Rahmon, 2012, 327-b.]*

Bu she’rda sobiq tuzumning o‘zbek xalqi sha’niga yog‘dirgan tuhmatlari, jumladan, pax-ta siyosati, “o‘zbek ishi” ayblovi, umuman, barcha zulm-sitamlar nafrat bilan tilga olingan. Shoir yurakdagi biroz xavotir va qo‘rquvni yer davolaydi, unga boshingni qo‘y, erlar taftini sezasan, deya, biz chin odamlar xoki qolgan tuproq sohibimiz, deyishga chog‘lanadi. Shavkat

Rahmon yana bir she'rida yer va tuproq haqida yozar ekan, erlarni shu zaminning sohibi, deb ataydi:

*Yomg'irdan keyingi atirgul kabi,
Ko'zlarni yashnatgan bokira diyor.
Dur-u javohirga to'laydi bag'ri,
Erlari soddadil, yovlari makkor.
Hamon **Erlar sodda**, yovlar makkordir,
Hamon dillar o'ti ko'kka o'rlaydi.
Azaldan bu yerning xo'jasi bormi?
Vallomat Erlari qaysi go'rdaydi?*

Ustoz adabiyotshunos Ibrohim Haqqul "Odam tuprog'i bilan ruhan birlikka yetishsa, u na faqat o'z elining, balki odamning e'tiboriga sazovor bo'la oladi. Bunday qudratli zotlarni olam ham yengib, bosib o'tolmaydi" [Haqqul, 2021, 61-b.], deb yozgan edi. Tuproq bilan singishmoq yaralish mohiyatini bilmoq, odamiylik mazmuniga yetmoqdir. Shavkat Rahmon ozod insonlar ruhiyatini tuproq bilan bog'laydi, ya'ni asl odamlarni asl tuproq yetishtirishiga ishonadi:

*Buyuk tuproq o'ldi, o'ldi jimgina,
Endi bu makonda bitmas toza gul.
Endi zahar-zaqqum bag'ridan ingrab,
Faqat yuksalajak million-million qul.
Ichimdan anqiydi tuproqning hidi,
Tuproq soya solmish rangi ro'yimga.
Tuproqrang ko'zlarim, tuproqrang tilim,
Tuproq hazinligi singmish o'yimga.
Tuproqqa o'xshaysiz deguvchi ko'pdir,
Sevinchdan sig'maymiz zard terimizga.
Tuproqqa o'xshaymiz, xo'sh nima bo'пти,
O'xshasak o'xshabmiz o'z yerimizga.*

Agar erlar yerni shu qadar muqaddas bilsa, "Qutlug' qon" asarida bir parcha yerini sotib yuborgan Yo'lchi nima uchun kitob yakunida chin er deb atalgani haqida o'ylab ko'rish kerak. Asar boshida Mirzakarimboydan najot istab kelgan Yo'lchi yerlari sotilib ketganini aytadi. Tog'a esa "Yer sotgan er bo'lmaydi, er yer sotmaydi... Yer sotganlarning ko'pini ko'rdik, axiri gadoy bo'ladi... Yer olgan ko'karadi, yer sotgan quriydi" [Oybek, 2024, 10-b.], deb Yo'lchini ayblay boshlaydi. Aslida, Mirzakarimboy keltirgan xalq maqollarida ramziy ifoda ham mavjud bo'lib, er kishi hech qachon o'z ona yurtiga xiyonat qilmasligi ifoda etilgan. Lekin romanda yozuvchi bu oldi-sotdining oriyat uchun bo'lganini dalillab o'tadi. Yo'lchi yo'qchilikka sabr qilishgani, yerni saqlab qolish uchun barcha qiyinchiliklarga toqatli bo'lishgani, ammo otasining qarzi tufayli shunday qilishga majbur bo'lganini aytib beradi. Otasi Sherali og'irlasha boshlaganidan so'ng, qarzimdan qutulmasam, go'rimda tinch yotmayman, deb yerni sottirgan edi. Buni eshitgan Mirzakarimboy: "Qarzdan qutulish uchun yer tugul, kishi o'zini qul qilib sotishi kerak. Odamning hayvoni kishi haqidan qo'rqmaydi, kishi moliga ko'z olaytiradi" [Oybek, 2024, 12-b.], deya Yo'lchining harakatini yoqlaydi. Erning yer sotmasligi elini sotmasligi, xalqini zolimlar zulmida qoldirmasligidir. Mardikorlikning ayanchli fojealari aks etgan romanda Yo'lchining chin yo'li mana bunday edi: "Yo haq, yo o'lim... Bizning urushimiz ozodlik urushi bo'ladi, ota. Biz hamma bo'rilarni, hamma

qonxo'rlarni, zolimlarni yanchib tashlaymiz" [Oybek, 2024, 385-b.]. Yo'lchining otasi Sherali deb nomlangani ham bejiz emas. Er va sher nomlarining adabiyotda yonma-yon kelishi ko'p uchraydi. Asarda Yo'lchining harakatlaridan ma'lum bo'ladiki, u sodda va tanti, zehnli va sezgir, rahmdil va mazlumdan ko'magini ayamaydigan, bolalarni avaylab, umuman olganda, jamiki odamzodga shafqat va himmat nazari bilan boqadigan qahramondir. Hatto Mirzakarimboy uni "ulug'vor va vazmin" inson, "jasorat va g'urur" sohibi, deb ta'riflaydi. Mirzakarimboyning Yo'lchi haqidagi o'ylari quyidagicha ifoda qilinadi: "...yigirma uch yoshli yigitning aqlida sira nuqson ko'rmadi. Uning arslonday ko'rkam gavdasi, keng peshonasi, chuqur samimiyat ifodasi bilan to'la yirik, hushyor ko'zlari, kir yaktagi ichidan qavarib turgan keng ko'kragi, baquvvat qo'llari, so'zlaridagi qishloqcha soddalik va to'g'rilik unga juda yoqdi". Shunday qilib, Yo'lchining barcha fazilatlarini er yigitning xislatlariga namuna bo'la oladi. Yo'lchining o'limidan keyin Shokir otaning ta'riflari butun asar voqealariga asosli xulosadir: "*Yo'lchi o'g'lim nima uchun, kim uchun qon to'kdi? O'zi uchun emas, xalq uchun, yurt uchun, jamiki alamzadalar, alamdiydalar uchun qon to'kdi. Akang mard yigit edi, nomusli yigit edi. Nomus bilan, mardlik bilan o'ldi. U zulm ildiziga bolta urdi. Yo'lchiboy er o'g'li – er edi, u boshqa olamdan edi. Lekin o'limi ham ulug' bo'ldi*" [Oybek, 1969, 190-b.]. Odamiylik fazilatlariga ega bo'lgan er yigitning boshqa olamdan, deb atalishi ham bekorga emas. Ma'lumki, badiiy adabiyotda foni dunyo qanchalik qoralansa, oxirat dunyosi sodatiga umid bog'lash yashashning bosh maqsadi o'laroq ko'riladi. Inson har bir amalida chin dunyo safariga hozirlik ko'rishi mumtoz adabiyot vakillari ijodida asosiy masalalardan hisoblangan. Dunyo va oxiratning yolg'on va chin deya sifatlanishi ham bu ikki mavjudlikning bir-biriga zidligini namoyon etadi. Er esa bu dunyoning emas, boshqa olamning odami. Aslida, erlar foni dunyoda bir mehmon, ular asl vatanni aslo unutmagan va qaytish uchun hamisha hozir-u nozirdirlar. Adabiyotshunos Suvon Meli o'z tadqiqotida Shokir otaning "Yo'lchiboy er o'g'li – er edi, u boshqa olamdan edi" degan ta'rifiga alohida diqqat qaratadi. Olimga ko'ra, "boshqa dunyodan bo'lish odam va obrazning atrofdagilardan o'zgacha siyrat va o'zgacha kuchga ega bo'lishi demakdir" [Miliyev, 2020, 160-b.]. Olim asarning ruscha tarjimasida aynan shu jumla tushirib qoldirilganini ta'kidlar ekan, buni "tarjimon bu gapning kuchini anglagan, "hushyorlik" qilgan chog'i", deya izohlaydi. Er, eran obrazi adabiyotimiz tarixida muhim o'rin tutishi bilan bir qatorda, millat o'zligini aks ettirib, erk, ozodlik, hurlik tushunchalari bilan bir butunlik hosil qilgan. Er deyilganda, millat himoyachilari, ozodlik uchun kurashuvchi qahramonlar tushunilgan. Bizningcha ham, tarjimon nigohidan chetda qolgan jumla shunchaki e'tiborsizlik natijasi emas.

Xalq og'zaki ijodi namunalarida erning maydon odami ekanligi bot-bot aytilib, mard maydonda sinalishi xalq maqollariga ham singib ketgan. XX asr adabiyotida erning ko'p sifatleri va tarz-ahvoli folklordagi mazmunga g'oyat o'xshash. Xo'sh, maydon deganda adabiyotda nima tushunilgan, faqat ochiq yuza, bir keng sayhonlikmi? Maydon, eng avvalo, haqiqatni himoya qilish, zolimlarni zulmdan ozod etib, oriyat va nomus uchun kurashga kiriladigan joydir. U qurol bilan kiriladigan moddiy joy bo'lsin va yoki fikrlar kurashi aks etadigan ma'naviy maydon, nima bo'lganda ham maydonga ma'naviy haqi bor odamlar tusha oladi va so'nggi nafasgacha o'z yo'lidagi sobit bo'ladi. Misol uchun, nohaq va munofiq kimsalar haq talab qiladigan joy maydon emas. Xalq orasida "Maydon – mardniki" degan maqol bejiz yaralmagan. "Baxshi shoir" To'ra Sulaymon erning maydondagi holatiga ko'p e'tibor qaratgan. Erlar shu kurash yerida bosh bo'lishi kerak, deydi shoir:

*O'z qadrin bilganga esh bo'la bilmish,
Murdor kimsalardan pesh bo'la bilmish,
Maydonda oyoqmas bosh bo'la bilmish,
Erning ko'rgan kuni hoqondin ortiq.* [To'ra Sulaymon, 2013, 118-b.]

Er va maydon tushunchalari bir-biri bilan shu qadar mutanosibki, maydon talabida faqat erlar yuradi, degan qarash she'riyatga ham singib ketgan:

*Har elning o'z muftiysi, qozikaloni bo'lsin,
Oqinlarining ham o'z aytar o'lani bo'lsin,
Maydotalab Erlari, alp, pahlavoni bo'lsin,
Qarg'a, quzg'un qo'nolmas qo'shin, qo'rg'oni bo'lsin,
Magar qo'rg'onsiz qolsa, tunqator nolon yig'lar,
Oyoq osti qilingan xarobat makon yig'lar.*

Aytmoqchi bo'lganimiz, har qanday maydonga aql va jasorat bilan kiriladi yoxud mushohadasiz qat'iyat, jur'atsiz tavakkul bo'lmaydi. U yerdan omon chiqmaslik ehtimoli katta bo'lsa-da, erlar haq va haqiqat uchun o'lmoqni qismat deb biladi.

XX asr adabiyotida erlar Turon, Turkiston egalari, rahnamolari sifatida ko'rilib, **“Turkiston ikki dunyo eshigig'o'y, Turkiston – Er Turkning beshigig'o'y”** [Haqqul, 2019, 46-b.], deya bu nom millatimizning azaliy maqomi ekanligi aytiladi. Ayniqsa, bu davrda qullik va istibdoddan ezilgan xalq erlar madadiga umid qildi, ularning shiddatini kutib yashadi. Ayniqsa, Shavkat Rahmon she'riyatida bu og'riq bo'rtib ko'ringan. Tabiat go'zalligi, hayot quvonchi va hatto she'riyat zavqini ham mutelikka nafrat, qaramlikka shiddat pardasi bilan ko'rgan Shavkat Rahmon “Er qirildi turkiy o'lkada, Er qolmadi, keldi ajali”, deb yozdi. Shoirning “Turkiylar” she'ri esa er nomini to'la anglata oladigan namunadir.

*Qilichlar zangladi... falokat hushyor,
Turkiylar quvvatin berdi yerlarga.
Hiylagar do'stlarday yaqinlashdi yov,
Komillik qidirgan **jasur Erlarga**.
Ilvasin yigitlar, bobir yigitlar,
Sajdaga bosh qo'ydi yovga ters qarab,
G'ullarni kemirib yig'ladi itlar,
Buyuk boshni kesdi qilich yaraqlab. [Shavkat Rahmon, 2012, 338-b.]*

Qur'oni Karimda: “Ey mo'minlar, bo'shashmanglar, qayg'urmanglar, albatta, sizlar ustundirsizlar, agar chin mo'min ersanglar” (Oli Imron 3/139), deyilgan. “Tarixi Muhammadiy”-da shu mohiyatga sharh o'laroq quyidagi hadis keltirilgan: “Islom ustun bo'lur, ostin bo'lmas, g'olib kelur, mag'lubiyatda qolmas” [Sog'unuy, 2021, 231-b.]. Ma'lumotlarga ko'ra, Uhud jangida musulmonlardan Amr ibn Jamuh halok bo'ladi. Uning yoshi ulug', oyog'i cho'loq bo'lib, to'rt arslonday o'g'li shu kurashda qatnashayotgan edi. Amr ibn Jamuh urushga kirishni istaydi, ammo o'g'illar unga izn berishmaydi. U Rasululloh (s.a.v.)dan ruxsat olib, jangga kiradi va halok bo'ladi. Ma'lumki, musulmonlar Uhud urushida mag'lub bo'lishgan. Manbalarda mag'lubiyatning boislari sharhlanar ekan, qo'rqqoqlik alohida ta'kidlanadi: “...mo'minlar hech vaqt o'limdan qo'rqmagaylar...Chunki qo'rqqoqlik tuganmas xo'rlik keltirur. Botirlik uzilmas davlatga yetkirur. Qo'rqqoqlik o'g'illar ota-bobolarining hurmati shariflaridan ayrilib, doimiy qullikka qolgaylar. O'z vatanida va o'z uyida turug'lik musofir – g'arib bo'lgaylar. Eng oxiri dushmanlar qo'lida xor-u zorlikda yurib o'lgaylar” [Sog'unuy, 2021, 221-b.]. “Turkiylar” she'rida ham illatlarning tub ildizi bo'lgan qo'rqqoqlik yoritib berilgan. Dushman vatanga kirib keldi, butun hukmronlikni qo'lga oldi, xalqning e'tiqodini zaharladi, millatni til va yozuvidan mahrum qilmoqqa urindi. Ular eng avval erlarni jur'atidan judo ayladi, yigitlarning bor kuchini yer ishlari bilan andarmon qildi. Yerdan

bosh ko'tarmagan, yovga teskari qarab o'z ibodatini davom ettirgan yigitlarni endi er deb bo'lmasdi. Demak, turkiy o'lkada xotin-xalaj uvvosi nido bera boshladi. Bu olamda ikki haqiqat bor: tug'ilish va o'lim. Dunyoga kelish imtihon, o'lim esa nihoyadir. Dushman juda makkor, ota-onalarni qo'rquv bilan iskanjaga oldi va ulardan qullar tug'ildi. Aslida namoz sajdasi qiblaga, ya'ni eng muqaddas tomonga qarab ado etiladi, ammo qiblani dushmanlar belgiladi, bu xor millat ularga teskari qarab, ibodat qildi. El shu qadar zabun bo'ldiki, uni qutqarolsa, faqat er yigitlar va er qizlar xalos qilishi mumkin edi. Ammo bunday avlod o'limdan aslo qo'rqmasligi, dushmanga tik boqib, jonini maydonga tikmog'i lozim bo'lardi. Zotan, chin e'tiqod – el-ulus koriga yaramoq, o'zgalar dardi bilan yashamoqdir. Shavkat Rahmon she'ri mana shu mohiyat asosida yozilgan, desak xato bo'lmaydi.

Adabiyot hech bir davrda asosiy vazifasini unutmagan, ifoda tarzi o'zgargan bo'lsa-da, umumiy mazmun evrilishga yuz tutmagan. Ulug' bobolar ko'ngil erki, ruh hurriyati, to'g'rilik asrori xususida doston-u baytlar bitib, chin ozod odamni er deb atagan bo'lsa, XX asr badiiyatida ham bu nom shu mazmunga monand ifoda etildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Соғуний А. *Тарихи Муҳаммадий*. – Тошкент: Мунир, 2021. – Б.231.
2. Чўлпон Абдулҳамид. *Асарлар. 4 жилдлик. 1-жилд. Наирга тайёрловчи Н.Каримов*. – Тошкент: Академнашр, 2016.
3. Ойбек. *Қутлуг қон*. – Тошкент: Олтин қалам, 2024.
4. Шавкат Раҳмон. *Абадият оралаб: Шеърлар*. – Тошкент: Мовароуннаҳр, 2012.
5. Тўра Сулаймон. *Сенсиз ёлғиз, ғариб бўлдим: Шеърлар, мақолалар, эсселар*. – Тошкент: Мовароуннаҳр, 2013.
6. Ҳаққул И. *Қутулиш юлдузи йўқликка кирмас / Ҳаёт, адабиёт ва абадият*. – Тошкент: Тафаккур, 2019.
7. Ҳаққул И. *Занжирбанд шер қошида*. – Тошкент: Тафаккур томчилари, 2021.
8. Милиев С. *Глобал илмий-бадиий талқин поэтикаси. Филол.фан.д-ри (DSc)... дисс.* – Тошкент, 2020.
9. Жўрақулова Н. *Туркийлар: Эр ва Эран образи*. – Тошкент: Anorbooks, 2025.